

IŠ LIETUVIŠKOS PAVELDOSAUGOS PARAŠČIŲ: TRYS ISTORIJS

Nijolė Lukšionytė

Vytauto Didžiojo universitetas, Menų fakultetas,

Laisvės al. 53, 44309 Kaunas, Lietuva

El. paštas n.luksionyte@mf.vdu.lt

Įteikta 2011 11 15; priimta 2012 01 26

Santrauka. Straipsnyje aptariami trys Kauno architektūros paveldo objektai, reprezentuojantys skirtingus elgesio su paveldu atvejus nepriklausomybės metais. Gotikinę Šv. Gertrūdės bažnyčią į uždara kiemą užblokavęs komunistų partijos komiteto pastatas buvo nugriautas Atgimimo sąjūdžio organizuotos visuomenės iniciatyva 1989 m., o pati bažnyčia 1991–1994 m. restauruota valstybės lėšomis. Medinis XIX a. vidurio priemiesčio dvarelis Baritonų g. 6, šimtą metų priklausęs Petravičių šeimai, nuo 1994 m. stovi tuščias, miesto savivaldybė tol rengė dokumentus privatizacijai, kol namas visai sugriuvo. Žymaus architekto Vytauto Landsbergio–Žemkalnio kotedžas, reprezentuojantis tarpukario modernizmą, atkūrus nepriklausomybę buvo grąžintas šeimai. Jos nariai namą pardavė, naujieji savininkai 2004–2005 m. visiškai pertvarkė išorę, nors objektas jau buvo įtrauktas į Kultūros vertybių registrą ir paskelbtas valstybės saugomu. Šie du pavyzdžiai simptomiškai atskleidžia vertybių krizę Lietuvos paveldo apsaugos srityje. Utilitarus legalizmas leidžia paveldosaugos institucijoms prisidengti įstatymo formule ir nesivarginti ieškant alternatyvių išsaugojimo galimybių.

Reikšminiai žodžiai: Kauno architektūra, Šv. Gertrūdės bažnyčia, Baritonų g. 6, Donelaičio g. 38, paveldo apsauga, vertybių krizė.

Įvadas

Perestroikos virsmas Sovietų Sąjungoje atvėrė istorinės atminties langus: per Lietuvą nuvilnijo balsai, minintys užslėptas praeities žaizdas. Nors kultūros paveldo praradimai sovietiniais metais nebuvo pati svarbiausia iš patirtų politinių bei socialinių skriaudų, jų išviešinimas drąsino ir brandino Atgimimo sąjūdį. Viešas paveldo problemų svarstymas 1986–1989 metais negrėsė tokioms griežtomis sankcijomis kaip atviravimas apie Lietuvos nepriklausomybės siekius. Ano meto visuomeninio gyvenimo dalyviai (tarp jų – ir šių eilučių autorė) puikiai pamena, kokį rezonansą turėjo *Drėmos laiškas Šepečiui* (Drėma 1988) ir kiek vilčių buvo sudėta į *Lietuvos kultūros fondo*, *Kultūros paveldo globos tarybos* atvertą alternatyvą oficialiajai kultūros politikai. Visuomeninių organizacijų iškeltas paminklosaugos atnaujinimo idėjas paskelbė 1990-ųjų *Kultūros kongresas* (Lietuvos kultūros kongresas 1991) ir to meto spauda. Neįprastai skambanti paveldo sąvoka palaipsniui ištūmė sovietinę ideologiją dvelkiantį *paminklų* terminą. Kristalizavosi nuomonė, kad kul-

tūros *paveldui* išsaugoti reikalinga trinarė struktūra, susidedanti iš apsaugos valdymo, kontrolės ir mokslinių tyrimų (Karčiauskas ir kt. 1989). Tikėta, kad savoje nepriklausomoje valstybėje institucijos sutartinai darbuosis bendram labui, o tokia sritis, kaip medžiaginio pelno nekuriantys kultūros paveldo objektai, privalo būti išsaugota valstybės iniciatyva ir lėšomis. Išsaugota todėl, kad yra nepakeičiama mūsų tapatybės liudininkė, siejanti dabartį su praeimi ir su tuo, ką paliksime ateities kartoms. Paveldo, kaip kultūrinio tapatumo laido, apsaugos būtinybę deklaravo *Lietuvos Respublikos Konstitucija* (1992) ir *Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas* (1996).

Pirmųjų nepriklausomybės metų teisinėms nuostatomis bei strateginiam paveldosaugos institucijų kūrimo planui neturėtume priekaištauti dėl analitinio žvilgsnio stokos ar polinkio į utopinį mąstymą. Principai ir sumanymai buvo blaivūs, tačiau dvidešimties metų tarpsnis, kuriame gyvenome po 1990 m. kovo 11-sios, pripildytas tokio kiekio permainų, kurios

netelpa į natūralia vaga, normaliu ritmu pulsuojančią laiką. Nesiliaujanti teisinės bazės kaita, paveldosaugos institucijų pertvarkos, vis mažėjanti valstybės atsakomybė už kultūros paveldą neleido susiformuoti stabiliai organizacinei struktūrai. Ką jau kalbėti apie išorės grėsmes – vertybių transformaciją globalumo akivaizdoje, vis gilesnį vartotojiško požiūrio įsiskverbimą, komercinių interesų plėtros galias. Atsigręžę į lietuviškos paveldosaugos kelią per pastaruosius 20 metų, pastebėtume, jog raida buvo lėta ir nenuosekli. Vargu ar teisinga suversti kaltę sovietinių metų palikimui – juk pati paveldosaugos disciplina Lietuvoje dar tebėra neišaugusi iš paauglystės kompleksų. Taip godojamas tarpukario laikotarpis, davęs solidžių moderniosios architektūros ir dailės vaisių, dar vos tik ruošė pagrindą paveldo apsaugai (Lukšionytė-Tolvaišienė 2006).

Turint mintyje šį sudėtingą kontekstą, straipsnyje nebus bandoma aprėpti dvidešimties paveldosaugos sėkmių ir praradimų metų. Pasirinktas konkretus uždavinys – patyrinti tris atvejus, reprezentuojančius elgesį su architektūros paveldu. Nors visi trys pavyzdžiai iš Kauno, juose atsispindi visai Lietuvos paveldosaugai būdingi simptomai. Aptariant šiuos objektus bus bandoma atpažinti bendrus negalavimo požymius. Toks ir yra straipsnio tikslas – siekti didesnio aiškumo ir skleisti jį, nes gydymas prasideda tinkamai nustačius diagnozę. Pavyzdžių analizė grindžiama dokumentuotais faktais, taip pat paveldosaugos procese dalyvavusių asmenų liudijimais.

Trys saugomomis vertybėmis pripažinti Kauno objektai – gotikinė Šv. Gertrūdės bažnyčia, medinis dvarelis Baritonų g. 6 ir architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio šeimos namas – paveldosaugos akiratin pateko apie 1989 m. Tačiau jų likimai klostėsi visiškai skirtingai.

Išgelbėta Sąjūdžio bangos

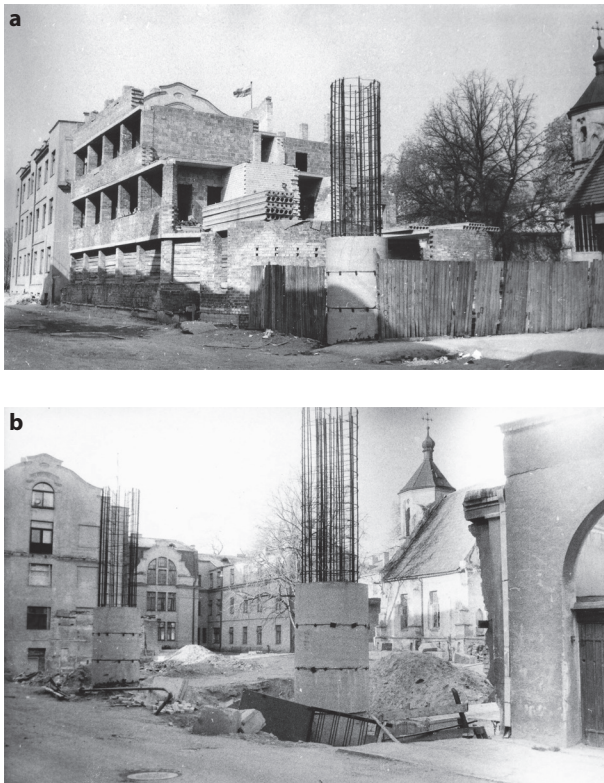
Mažutė mūrinė **Šv. Gertrūdės bažnyčia** yra vienas savičiausių Lietuvos gotikos paminklų (LAI 1: 136). Ji pastatyta XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje (bokštas – XVI a. viduryje) miesto pakraštyje, ant kalniuko šalia kelio į Vilnių. Kelias (dab. J. Gruodžio gatvė) vedė link Totorių (skitų) vartų, nuo jo puikiai matėsi bažnyčios pietų, rytų ir vakarų fasadai. Jiems suteiktos gotikinės formos, o šiaurinė siena palikta net be langų. Pastatas atstovauja mažųjų gotikinių bažnyčių tipui. Tūrį sudaro viena beveik kvadratinio plano (9,2×9,16 m) nava ir siauresnė, šiek tiek netaisyklinga presbiterija – ji pakreipta pietų link, kad būtų geriau matoma nuo kelio. Žvelgiant į pastato visumą, atsisleidžia archajiškos „rankų darbo“ formos. XIX a. antroje pusėje susiformavus Naujamiesčiui, senasis

Vilniaus kelias prarado svarbą, pasikeitė bažnyčią supanti aplinka. Tuomet iš Nikolajaus prospekto (dabartinės Laisvės alėjos) tebebuvo matoma „negražioji“ Šv. Gertrūdės bažnyčios pusė.

Prie bažnyčios įvairiu laiku veikė rokitų, gailestingųjų seserų (šaričių) ir marijonų vienuolijos. Marijonai čia įsikūrė 1922 m. Jie padidino mūrinius vienuolyno pastatus prie vakarinės sklypo ribos ir kreipėsi į Kauno savivaldybę, prašydami leidimo 3 aukštų namui prie Laisvės alėjos. Miesto inžinierius kategoriškai prieštaravo, kad toks svarbus senovės paminklas būtų visam laikui uždengtas. Tačiau 1923 m. marijonai gavo leidimą pasistatyti norimą namą, kuriame įrengtos nuomamos krautuvės, butai ir vienuolijos išlaikomas studentų bendrabutis (Privačių asmenų... 1922). Uždarius perimetrinio Laisvės alėjos apstatymo tarpą ir palikus tik arką į kiemą, didelės skriaudos pastato apžvelgimui nepadarė, nes palankiausios pastato architektūrai apžvalgos galimybė nuo buvusio Vilniaus kelio išliko. Bažnyčia prarado tiesioginį ryšį su judria gatve, bet kartu atsitvėrė nuo „profaniškojo“ jos šurmulio.

Sovietų valdžia 1948 m. Šv. Gertrūdės bažnyčią ir vienuolyną uždarė. Bažnyčioje įrengta medicinos technikos parduotuvė, iš pastato pašalinti altoriai ir kiti sakraliniai objektai. Vis dėlto kaip gotikos laikotarpio statinys ji 1963 m. įtraukta į architektūros paminklų sąrašą (AtR74). 1987 m. pradėti archeologiniai, 1989 m. architektūriniai bažnyčios ir jos aplinkos tyrimai, parengtas ir paminklosaugos institucijose suderintas projektas, leidžiantis Komunistų partijos K. Poželos rajono komitetui, įsikūrusiam buvusiam marijonų vienuolyne, statyti naują korpusą prie J. Gruodžio gatvės. Keturių aukštų gelžbetoninis statinys ruošėsi įsprausti bažnyčią į ankštą uždara „šulinį“. Kalant į gruntą masyvius konstrukcijų polius, iškasta šventoriaus žemė, išversti XV–XVIII a. kapai. 1987 m. vasarą aplinkui galias pamatų duobes mėtėsi žmonių kaulai.

Pasipriešinti barbariškai partiečių mašinai atrodė visiškai neįmanoma. Tačiau situacija netikėtai atsidūrė lūžio laike. 1988 m. vasarą įsikūrė Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Kauno iniciatyvinė grupė; pirmoji vieša jos akcija buvo mitingas dėl Šv. Gertrūdės bažnyčios. Jame žmonės išdrįso tarti „ne“ komunistų partijos rūmo statybai. Prasidėjo daugiau nei metus trukusi apgultis. Vienos komisijos siūlė griauti, kitos – pažeminti ir palikti, kai kas netgi sumanė šalinti 1923 m. statytą namą prie gatvės, o „partinį“ pastatą palikti. Protestuotojai nepasidavė kompromisams – Lietuvos kultūros paveldo globos Kauno taryba ir Kultūros fondo taryba, Architektų sąjungos Kauno skyrius rašė peticijas valdžios įstaigoms, platino jas spaudoje. Pagaliau buvo parengtas demontavimo projektas ir 1989-07-26 statinys pradėtas griauti. Šv. Gertrūdės

1 pav. Komunistų partijos pastato statyba 1987–1989 m. (a) ir jo griovimo darbai, pradėti 1989 m. liepos 26 d. (b)

Fig. 1. The construction of Communist Party committee building in 1987–1989 (a) and its demolition works which began in July 26th, 1989 (b)

bažnyčia išlaisvinta iš gelžbetonio gniaužtų. Dabartinė dvidešimtmečių karta apie tą istoriją dažniausiai nieko nėra girdėjusi. Šventorius išlygintas, apželdintas veja, nuo Gruodžio gatvės atitvertas ažūrine tvorele. Atrodo, kad jokios dramos čia niekuomet ir nebuvo.

Rašydama anų įvykių apmąstymą 1989 m. rudenį, procesą ryžausi pavadinti *sveikimo pradžia* (Lukšionytė-Tolvaišienė 1989). Realus rezultatas leido patikėti, kad neteisingus veiksmus įmanoma sustabdyti, jog blaivus protas laimėjo ir laimės ateityje. Valstybinės institucijos, norėdamos sugrąžinti teisingumą, skyrė lėšų Šv. Gertrūdos bažnyčiai tvarkyti. Restauravimo darbai vyko 1991–1994 m., jau nepriklausoma tapusi valstybė per Paminklotvarkos departamentą finansavo visus pastato išorės atstatymo darbus dar prieš grąžinant objektą Bažnyčiai. Restauravimo koncepcija įgyvendinta kvalifikuotai (architektės Irma Grigaitienė ir Irena Vaškelienė, vėliau Nijolė Švėgždienė). Pakeista perdanga (medinės lubos), pagamintos trejos durys, atkastas gruntas aplink bažnyčią, aplinka išgrįsta plytelėmis. Valstybė taip pat visiškai finansavo dešiniojo šoninio altoriaus lipdybos atstatymą ir visus didžiojo altoriaus bei sakyklos restauravimo darbus: lipdybą,

polichromiją, auksavimą. Visa kita atlikta aukotojų ir Marijonų vienuolyno lėšomis. Į LR kultūros vertybių registrą pastatas įtrauktas 1992 m. Gotikinė bažnyčia su baroko stiliaus altoriais ir sakykla 2002 m. paskelbta kultūros paminklu (unikalus objekto kodas 820). 2005 m. jai patvirtinta valstybinė apsauga.

Teisinių kliūčių pinklėse

Antroji istorija – apie buvusį **Petravičių dvarelį Baritonų g. 6**. Medinis namas Baritonų ir Būgos gatvių kampe su 17 arų žemės sklypu – tai maža dalis kadaise čia buvusio priemiesčio dvarelio. XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje jis užėmė 4,2 hektaro. Iš pradžių priklausė Konstancijai ir Juozui Urbonavičiams, 1878–1880 m. jį nusipirko bajorai Pranas ir Kazimiera Petravičiai (tuomet rašyta – Piotrovičiai). Jie padidino buvusį namą – pristatė salę ir verandą (Lukšionytė-Tolvaišienė 2001: 144–146). Pranas Petravičius 1893–1900 m. buvo Miesto dūmos narys, vertėsi sodininkyste, dalyvavo Kauno sodininkų draugijos veikloje. Šiai draugijai priklausė dvarininkai Vincentas Čapskis, Vladimiras Zubovas, Kazimieras Godlevskis, Jonas Zabiela, turtingiausi Kauno pirkliai, keli architektai ir net vyskupas Motiejus Valančius. Dvarelį tarpukariu paveldėjo 7 Petravičių vaikai; žemė buvo išdalinta sklypais, o dalį su senuoju namu ir oranžerija perėmė duktė Eugenija, toliau puoselėjusi sodininkystės ūkį.

Sovietų okupacijos metais Petravičaitė augino tabako daigus ir aprūpino jais Kauno komendantūrą bei kariuomenės dalinį. Turbūt tai išgelbėjo turtą nuo nacionalizacijos. Sklypui su mediniu namu, sandėliu ir dviem oranžerijom paliktos privačios nuosavybės teisės; 1950 m. pusė sklypo nurežta, oranžerija perkelta arčiau namo. Eugenija Petravičaitė sovietiniais metais toliau augino gėles, sodinukus, juos pardavinėjo. Mirė apie 1965 m. Kadangi šeimos neturėjo, juridškai turtas atiteko į JAV pasitraukusiai seseriai, po kurios mirties 1980 m. namų valda pripažinta bešeimininke ir perimta į miesto Vykdomojo komiteto fondą. Taigi, Petravičių šeimos rankose dvarelis išsilaikė 100 metų.

Pastatas atstovauja miesto dvarelių tipui, kuris Kaune buvo populiarus iki XIX a. vidurio, o dabar jau baigia visai išnykti. Tokius dvarelius miesto pakraščiuose statėsi vietiniai bajorai. Plačiai buvo žinomas Kauno gimnazijos prefekto Stanislovo Dobrovolskio Kartofliškų palivarkas, kuriame lankėsi Adomas Mickevičius – jo vardu pavadinta gatvė, prie kurios stovėjo dvarelis pastatai (nugriauti XX a. 5–6 dešimtmečiais).

Baritonų gatvės medinio namo sienos suklotos iš tašytų, alyva įmirkytų rąstų, po virtuve – 20 kv. m

2 pav. Medinis namas Baritonų g. 6 (a) ir jo verandos fragmentas 1990 m. vasarą, perėmus jį Dailininkų sąjungos Kauno skyriui (b)

Fig. 2. The wooden house in 6 Baritonai Street (a) and the fragment of its porch (b) when the Kaunas Artists Guild took the house in the summer of 1990

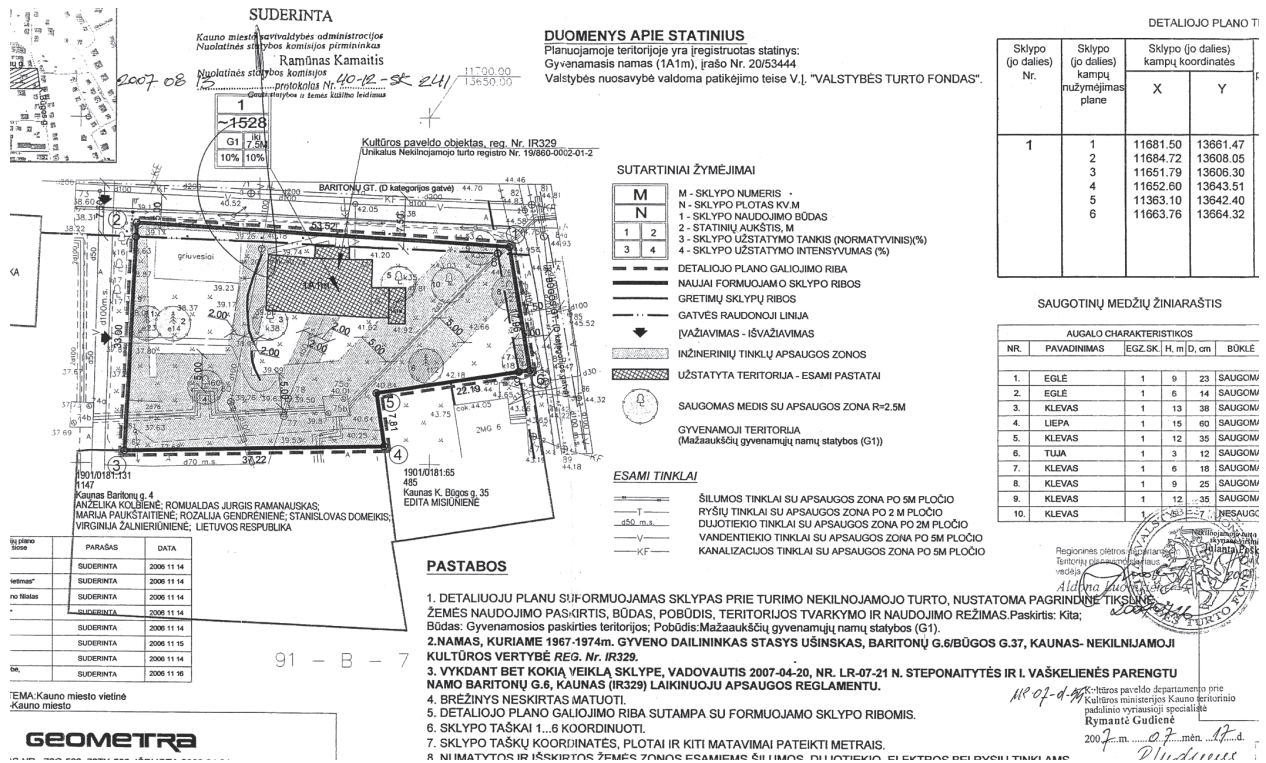
rūsų, kurio sienos ir skliautas sumūryti iš raudonų plytų. Pietinėje namo dalyje buvo 46 kv. m salė ir didelė drožiniais puošta veranda. Šios patalpos buvo skirtos reprezentacijai ir žiemos sodui. Salę apšildė didelė baltų koklių krosnis. Priešais namą pasodintos dekoratyvinių rūšių eglės, tuja, migdolmedis, po visą buvusio dvarelį teritoriją išsibarsčiusios baltosios akacijos. Sodybos puošmena – didžiuliai įvairių atspalvių alyvų medžiai, kiekvieną pavasarį apsipilantys vešliais žiedais.

Toks sodybos vaizdas išliko dar ilgokai po paskutinės savininkės Eugenijos Petravičaitės mirties. 1968 m. name įsikūrė dailininkas profesorius Stasys Ušinskas. Čia buvo jo keramikos ir meninio stiklo dirbtuvė (šiaurinėje namo patalpoje įsirengė degimo krosnį). Ušinskas name gyveno nepilnus šešerius metus – 1974 m. mirė. Paskui iki 1989 m. namu naudojosi tapytojas Osvaldas Jablonskis. Jam išsikėlus, atsirado daug pretendentų, norinčių panaudoti namą komerciniams ir nekomerciniams tikslams. Kultūros paveldo globos Kauno taryboje kelis kartus svarstytas šio medinio dvarelį išsaugojimo ir pritaikymo klausimas. 1989 m. spalio mėnesį į globos tarybą kreipėsi docentė Irena Pranevičienė, pageidavusi įsigyti namą ir jame su šeima apsigyventi. Tiek Taryba, tiek Kultūros fondas pritarė, kad namas turėtų išlikti gyvenamasis ir priklausyti privačiam savininkui (Lietuvos kultūros paveldo... 1990). 1990 m. sausio 29 d. Pranevičienė vėl kreipėsi dėl galimybės padalinti 17 arų sklypą Baritonų g. 6 ir jame statyti namą. Sklypo dalinimui Taryba nepritarė. Pagerbiant S. Ušinsko atminimą,

1990 m. pastatui patvirtintas respublikinės reikšmės istorijos paminklo statusas. 1990–1994 m. panaudos teise namą valdė Dailininkų sąjungos Kauno skyrius, planavęs čia įrengti grafikos centrą. Deja, per keletą metų Dailininkų sąjunga prarado finansavimo galimybes ir panaudos atsisakė. 1996 m. Biznio kolegijos užsakymu suplanuoti svarbiausi darbai avarinei būklei likviduoti (archit. R. Miliukštis). Toliau daug metų nieko nebedaryta, namas stovėjo nenaudojamas. 2003 m. Kauno miesto savivaldybė perdavė objektą Valstybės turto fondui, kuris pagal įstatymą yra įgaliotas vykdyti privatizavimą. Sodybos detalusis planas, reikalingas privatizavimui, patvirtintas tik 2010 03 05 Kauno miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu (Dėl žemės sklypo... 2010). Pagaliau sklypas su namo likučiais buvo privatizuotas; KPD pirmoji nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba 2011 10 11 priėmė nutarimą Nr. VT-64 dėl šio objekto teisinės apsaugos panaikinimo. 2011 12 08 namo likučiai nugriauti, pusantro šimtmečio trukusi dvarelį istorija pasibaigė...

Sklypo detalusis planas

Rengiant detalųjį planą, kuris pradėtas 2005-02-14, buvo nustatytas kultūros vertybės laikinasis reglamentas. Jį 2007-04-20 sudarė paveldo apsaugos ekspertės Nijolė Steponaitytė ir Irena Vaškelenė. Reglamente nurodyta, kad sklypui taikoma konservacinė paskirtis (išlaikyti paskirtį, artimą pirminei), o namui – tausojantis saugojimas, išsaugant tūrį, medžiagiškumą, architektūrinį sprendimą, elementus (jeigu būklės

3 pav. Žemės sklypo prie pastato K. Būgos g. 37 / Baritonų g. 6 detaliojo plano brėžinys

Fig. 3. The outline drawing of the detailed plan of a site by the building in 37 K. Būga Street and 6 Baritonai Street

4 pav. Namo Baritonų g. 6 likučiai 2010 m.

Fig. 4. The remains of the house in 6 Baritonai Street in 2010

tyrimai parodys, kad išlikusias konstrukcijas ir elementus galima panaudoti). Reikalaujama saugoti autentišką sklypo struktūrą, užstatymo tankį, vertingus želdynus. Patvirtinta, kad sklypo skaidyti negalima. Sklypo paskirtis gali būti bet kokia, jei nepažeidžia objekto vertingųjų savybių ir saugotinių elementų. Bet jei objekto išsaugoti būtų neįmanoma, reiktų jį užfiksuoti, o planuojant sklype naujas statybas, būtina atlikti aplinkos analizę, nustatant dominuojantį foninį aukštį, akcentus bei užstatymo tankumą ir pobūdį. Pagal analizės išvadas bus parengtos paminklosaugos

sąlygos projektavimui (Reglamentas 2007). 2007 m. rugpjūčio mėnesį suderintas sklypo detalusis planas, kuriame laikomasi N. Steponaitytės ir I. Vaškelienės reglamento sąlygų. Plano patvirtinimo eiga užsitęsė, nes jis neatitiko Kauno miesto bendrojo plano, pagal kurį sklypo zonoje buvo numatyta daugiaaukščių ir aukštybinių gyvenamųjų namų teritorija (*sic!*). Vis dėlto pirmenybė suteikta detaliojo plano sprendiniams. Tokiu būdu sklypui Baritonų g. 6 2010-03-05 patvirtinta konservacinė paskirtis ir mažaaukštės gyvenamųjų namų statybos žemės naudojimo pobūdis.

Detalioju planu įteisintą sklypo paskirtį ir naudojimo pobūdį galima laikyti kultūros vertybės interesų apgynimu. Tačiau per visą tą laiką namas kaip kultūros vertybė nyko iki apgailėtino griuvėsio. Laikiniu reglamentu *de facto* sklype atvertas kelias naujai statybai. Kai 2008–2009 m. KPD buvo daroma medinės architektūros stebėseną (monitoringas), Baritonų gatvės namas į apžiūrimų saugomų objektų sąrašą neįtrauktas – taigi, liko „nepastebėtas“. Kultūros vertybių registre apie šį objektą, kurio unikalus kodas 16579 (ankstesnis kodas – IR329), detalesnės informacijos nepateikiama, vertingąją savybę nurodytas faktas, kad pastate 1967–1974 m. gyveno dailininkas Stasys Ušinskas (Kultūros vertybių registras 16579). 2011 12 08 namo likučiai buvo nugriauti, sklypas išvalytas ir paruoštas naujoms statyboms.

Gražus, bet netikras

Trečioji istorija apie **architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio namą Donelaičio g. 38** dar kitokia. Objektas 2005 04 18 buvo įtrauktas į Kultūros vertybių (statinių) sąrašą (kodas S1021), iš jo perkeltas į Kultūros vertybių registrą su unikaliuoju objekto kodu 30617. Įrašant nustatytos istorinė bei architektūrinė vertės, išvardinti saugotini elementai (Pilnas aprašas... 2005). Nurodyti šie saugotini vertingi statinio elementai ir dalys, suformuoti iki 1940 m.: tūris (išskyrus statinio šiaurinę dalį), stogo forma (šlaitinė), stogo dangos konstrukcija (medinių gegnių – pietinės, dalies rytinės ir dalies vakarinės stogo dalių), kiti stogo elementai (pietinės dalies trikampis stoglangis, vakarinės dalies kaminas), fasadų architektūrinis sprendimas, fasadų architektūros tūrinės detalės. 2005-04-29 LR kultūros ministro įsakymu pastatas pripažintas valstybės saugomu.

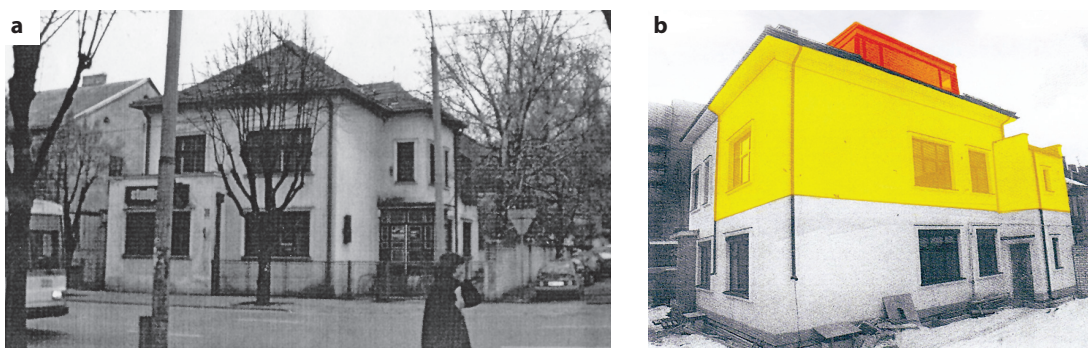
Landsbergio suprojektuotas kotedžas, pastatytas 1932 m. per labai trumpą trijų mėnesių laikotarpį (Landsbergų Vytauto ir Onos... 1932), atstovauja kaunietiškajai modernizmo mokyklai. Atsiminimų knygoje architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis (1893–1993) smulkiai apibūdino savo šeimos namo sandarą, statybos eigą, 1949 m. įvykusią nacionalizaciją ir ilgamečius bergždžius bandymus turtą susigrąžinti (Landsbergis-Žemkalnis 2009: 255–258). Jis pats ragino Architektų sąjungą, kad išsirūpintų gauti namą, tačiau šiai neparodžius iniciatyvos, patalpos buvo suteiktos Dailininkų sąjungos Kauno skyriui. 1989–1992 m. name veikė Sąjūdžio būstinė. 1991 m. nekilnojamas turtas grąžintas architektui Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui, kuris jį 1992 m. dovanojo sūnui Gabrieliui, o 1997 m. pusę namo iš brolio nupirko Vytautas Landsbergis.

Kaip nurodyta Kultūros paveldo centro *Dosje*, 1992–1993 m. buvo padarytas namo paaugštinimas,

suderintas su architektu Žemkalniu. Pasak paminėtosios architektės Irmos Grigaitienės, ji Kačerginėje kalbėjosi su Žemkalniu, kuris sutiko, kad nefunkcionalios terasos vietoje būtų pristatytas gyvenamasis kambarys. Landsbergiai namą nuomojo kompiuterinės grafikos bendrovei „Studija X“ (maždaug iki 2004 m.). Architekto sūnūs, tuo metu drauge su paveldosaugininkais dalyvavę namo apžiūroje, siekė jį kuo skubiau parduoti ir neatrodė susirūpinę autentiškumo išsaugojimu. Pastatą nupirko verslininkas UAB „Remil“ generalinis direktorius Gintaras Rapkauskas su žmona Diana (bendrovė perveža durpes ir jų produktus į Europos šalis). Jie pageidavo užstatyti vieną arba du namo aukštus, tačiau dėl paveldosaugos įstaigų reikalavimų apsiribojo remontu ir priestatais. Darbai vyko 2004–2005 m. (projekto vadovė architektė Regina Tumpienė).

Šio proceso metu pastatas buvo įrašytas į registrą ir paskelbtas valstybės saugomu (Dosje 2005). *Laikinoji sostinė* gyrė verslininką, norintį sukurti ir išlaikyti tarpukario Lietuvos sostinės dvasią ir padaryti miestą gražesnę. Rašyta, kad nepaisant komercinės namo paskirties, ateityje čia galbūt netgi vyks ekskursijos, kurių dalyviai bus supažindinami su Kauno praeitimi, architektūros istorija, V. Landsbergio-Žemkalnio asmenybe (Trainys 2004). Deja, realybė kitokia. 2010 m. rugsėjo mėnesį, vykstant Europos paveldo dienoms, skirtoms temai „Šeima ir kultūros paveldas“, turto savininkai nesutiko atverti valstybės saugomo Landsbergio namo lankytojams, motyvuodami tuo, jog bus sutrukdyta darbo rimtis.

Landsbergių namo eksterjere neliko nieko autentiško – tūris paaugštintas, suformuota didžiulė įstiklinta terasa pietvakarių kampe, nuimtas pirminis fasadų tinkas ir pakeistas nauju struktūriniu, medinės verandos konstrukcijos pakeistos metalinėmis, ji įstiklinta tamsintu stiklu, laiptai ir cokolis padaryti iš šviesaus

5 pav. Landsbergių namas apie 1998 m. (a); vaizdas iš kiemo pusės: geltona spalva pažymėtas 1993 m. priestatas, oranžine – 2005 m. stogo antstatas (b)

Fig. 5. The house of Landsbergis family in about 1998 (a); a view from the side of the yard: the annex built in 1993 is marked in yellow, an erection of the roof (2005) – in orange

6 pav. Buvusio Landsbergių namo bendras vaizdas 2011 m. rudenį

Fig. 6. A common view of the former Landsbergis house in the autumn 2011

dirbtinio akmens, kiemas išgrįstas moderniomis trinkelėmis, stoge iš kiemo pusės pakelta mansarda, joje įrengtos gyvenamosios patalpos, virš naujai uždengto stogo iškilo metaliniai kaminai. Donelaičio gatvės pusėje užtvirta „barokinė“ prašmatni tvora, kokios žymusis kaunietiško modernizmo architektas nė susapnuoti negalėjo. Atiduodant duoklę istorijai, pietų fasade 2008 m. pakabinta lenta su įrašu, kad 1989–1992 m. name vyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Kauno skyriaus tarybos posėdžiai (lentos autorius dizaineris Jonas Venckūnas, 2008 m.), o prie įėjimo – Vytauto Landsbergio-Žemkalnio portretinis bareljefas (skulptorius Vytautas Narutis, 1998 m.). Fasade pritvirtintas Lietuvos kultūros paveldo žymuo. Taigi, visiškai perkurtas pastatas su kičo elementais visuomenei pristatomas kaip valstybinio apsaugos rango vertybė...

Įrašant pastatą į registrą 2005 m. balandžio mėnesį, jau buvo prasidėję kapitalinės renovacijos darbai, buvo aišku, kad gresia pakitimai. Rankraštiniame KPC statinio *Dosje* (užpildė V. Didžpetris, 2005-04-13) saugomais įvardinti elementai ir dalys, suformuoti iki 1940 m., t. y. pastato turis be šiaurinio priestato, atsiradusio 1993 m. (kuris labiausiai pakeitė autentišką namo turį). Išsamiau nei elektroninėje aprašo versijoje nurodytos saugomos fasadų tūrinės detalės (balkonas ir jo turėklai, tambūras), fasadų apdaila (tinkas), trikampis stoglangis, kaminas, pietinio fasado bei tambūro langų dalijimas, pirmojo aukšto kapitalinės sienos ir pertvaros. Aprašą papildančioje fotofiksacijoje matyti, kad jau nebelikę charakteringos modernistinės stogo tvorelės, tačiau dar tebėra tinklinė tvora prie gatvės (ji į saugomų elementų sąrašą neįtraukta). Šiuo metu Kultūros vertybių registre objekto vertingosios savybės

7 pav. Buvusio Landsbergių namo gatvės fasadas (a) ir fragmentas su nauja tvora (b) 2010 m.

Fig. 7. A street façade (a) of the former Landsbergis house and a fragment with a new fence (b) in 2010

aprašytos lakoniškai: *Stačiakampio plano, 2-jų aukštų pastatas su rūsiu ir mansarda. Jo turis ir kompozicinė raiška atsiskleidžia dinamiškai, kintant apžvalgos taškams* (Kultūros vertybių registras 30617).

Namas taip atnaujintas, kad laikyti jį tarpukario statiniu nebėra pagrindo. Jo išvaizdą radikaliai pakeitė 1993 m. antstatas, naujos sienų, cokolio, laiptų, tambūro, stogo, kamino apdailos medžiagos, taip pat kampinės terasos įstiklinimas, kurį 2006 m. suderino KPD Kauno teritorinio padalinio vadovė Irena Vaškeliėnė. Labiausiai akį rėžia puošni „barokinė“ tvora su vartais, primenanti „naujųjų lietuvių“ pilaiteis.

Apibendrinimai

Šios istorijos, be kitų svarbių dalykų, mums byloja apie teisingumą ir teisėtumą kaip dvi skirtingas prieigas, sutinkamas paveldosaugos sistemoje. Tuo metu, kai žmonės rinkosi ginti Šv. Gertrūdės bažnyčios, juos vie-

nijo pasipriešinimas sovietinei ideologijai ir pagarba sakraliajai erdvei. Šios nuostatos jungėsi į socialinio solidarumo jėgą, prieš kurią neatsilaikė gelžbetoninės statinio konstrukcijos. Pamąstykime, ar sprendimas būtų buvęs toks pats, jei pastato savininkė būtų buvusi ne komunistų partija, o kokia nors komercinė bendrovė? 1989-aisiais – galbūt, tačiau šiandien to jau neįmanoma įsivaizduoti. Požėlos rajono partiečiai bylinėtusi teismuose, nes vadovavosi galiojančiu projektu, parengtu Paminklų restauravimo instituto specialistų. Tačiau visuomenė kvestionavo ne juridinių teisėtumą, bet etinių teisingumą. Ir buvo teisi.

Registrinio pastato Baritonų g. 6 išsaugojimą turėjo organizuoti savivaldybė, nes medinio namo restauravimas yra brangus ir privačiam asmeniui sunkiai įveikiamas. 1990 m. daugelis manė, jog valstybė gali geriau išsaugoti paveldą nei privatus savininkas. Deja, ši nuostata nepasiteisino. Kauno miesto savivaldybė 16 metų laikė pastatą nenaudojamą, ir, kol neskubėdama tvarkė dokumentus privatizavimui, namas sugriuvo.

Atkūrus nepriklausomą valstybę, nusavinto turto grąžinimas (architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio namo atvejis) vertintas kaip teisybės atkūrimas – tikėtasi, jog tikrieji šeimnininkai geriausiai pasirūpins pastatu. Tačiau Landsbergių šeimai namo nebereikėjo. Neparodyta ir geros valios išsaugoti jį atvirą visuomenei kaip memorialinį objektą. Nusvėrė komercinis interesas, o naujieji savininkai, nesigilindami į pastato vertę bei charakterį, skubiai suderinę reikiamus dokumentus, įvykdė šiuolaikišką remontą, kuris visiškai ištrynė tarpukario dvasiją.

Pastarosios dvi praradimų istorijos atspindi vertybių krizės situaciją Lietuvoje. Liberalizmo ir laisvos rinkos sąlygomis visuomenės teisę į kultūros paveldą tampa vis sunkiau apginti. Paveldosaugos įstaigos dažniausiai apsiriboja formaliomis teisinėmis procedūromis, nesigilindamos savininkams alternatyvių išsaugojimo galimybių, nes tokiems pasiūlymais reikia kūrybiškumo ir asmeninės atsakomybės. Jeigu veiksmai įsigyjant, pritaikant, tvarkant ir keičiant paveldo objektą atliekami teisėtai, jų moralumo (teisingumo) ir profesionalumo valstybinės institucijos nekvestionuoja. Plačioji visuomenė apsiranta su paveldo objektų atnaujinimais ir pertvarkymais. Kasdienėje aplinkoje matomi abejotinių renovacijų atvejai kuria įvaizdį, kad su paveldu leistina elgtis vis laisviau.

Norint šią realybę keisti, būtinas sutarimas, kad nepakanka apsiriboti *teisėtais* veiksmais, t. y. laikytis utilitarus legalizmo. Pripažindami prigimtinių *žmogaus teisę į autentiškas kultūros vertybes*, turime daryti šį tą daugiau, nei privalu pagal įstatymo raidę. 2005 m. Europos Tarybos priimta *Faro konvencija dėl kultūros*

paveldo vertės visuomenei skelbia, jog kultūros paveldas – tai iš praeities paveldėti ištekčiai, kuriuos žmonės identifikuoja kaip savo vertybių, tikėjimų, žinių ir tradicijų atspindį bei raišką. Saugojimo procese dalyvauja *paveldo bendruomenė*, siekianti per viešuosius veiksmus perduoti kultūros faktus ateities kartoms. Paveldas yra atminties, supratimo, tapatumo, sanglaudos ir kūrybiškumo šaltinis, jis padeda ugdyti taikią ir stabilią visuomenę. Argi abejojame, kad Lietuvai šiandien to reikia?

Literatūra ir šaltiniai

- Dėl žemės sklypo prie pastato K. Būgos g. 37 / Baritonų g. 6 detaliojo plano patvirtinimo. Kauno miesto savivaldybės administracijos direktoriaus 2010 m. kovo 5 d. įsakymas Nr. A-834 [interaktyvus] [žiūrėta 2011 01 04]. Prieiga per internetą: <http://www.kaunas.lt/index.php?1706474923>.
- Dosje 2005. Kultūros paveldo centras. Statinio aprašas: Donelaičio g. 38, Kaunas. Užpildė Vytautas Didžpetris, 2005 04 13.
- Drėma, V. 1989. Apie kultūros paminklų būklę: Atviras laiškas [LKP CK sekretoriui Lionginui Šepečiu], iš *Europa* 1988. Vilnius: 281–308.
- Karčiauskas, V. ir kt. 1989. Būsimoji paminklosauga, iš *Literatūra ir menas*, 1989 08 05, 32: 2–3.
- Kultūros vertybių registras 16579 [interaktyvus], [žiūrėta 2011 01 04]. Prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=16579>.
- Kultūros vertybių registras 30617 [interaktyvus] [žiūrėta 2011 01 04]. Prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=30617>.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. 1987. T. I. Vilnius: Mokslas.
- Landsbergis-Žemkalnis, V. 2009. *Iš atminties ekrano: rašyta ir pasakota* [sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis]. Vilnius: Versus aureus.
- Landsbergių Vytauto ir Onos statybos darbai Donelaičio g. 16 (1932–1942). Kauno apskrities archyvas. KAA, F. 218, ap. 2, b. 1106.
- Lietuvos kultūros kongresas. 1991 (sud. G. Kvieskienė). Vilnius: Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerija. 841 p.
- Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos veiklos metmenys. 1989 V 30–1990 II 19. Kaunas, 1990 (rotrinto leidinys): 18–19.
- Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2001. *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje. Svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*. Kaunas: VDU leidykla.
- Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2006. Kam Lietuvoje reikia kultūros paveldo? *Archiforma* 4: 94–97. Kultūros centras [interaktyvus], [žiūrėta 2011 01 06]. Prieiga per internetą: <http://www.kamane.lt/Spaudos-atgarsiai/2007-metai/Kovas/Architektura/KAM-LIETUVOJE-REIKIA-KULTUROS-PAVELDO>
- Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 1989. Sveikimo pradžia, *Literatūra ir menas*, 1989 10 21.
- Pilnas aprašas. 2005. Kultūros paveldo objektų paieška. Duomenų bazė „Voruta“. Namas Kaune, Donelaičio g. 38 [interaktyvus], [žiūrėta 2011 06 17]. Prieiga per internetą: <http://195.182.68.156/DB/pilnas.jsp?mc=30617>.

Privačių asmenų ir įstaigų prašymai statybos darbams vykdyti Laisvės alėjoje, statybų planai. 1922 m. Kauno apskrities archyvas (KAA), F. 218, ap 1, b. 31, lap. 34–40.

Reglamentas 2007. Tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektavimo sąlygos (Laikinasis apsaugos reglamentas), 2007-04-20, Nr. LR-07-21. Kauno miesto administracijos Miesto plėtros departamento Urbanistikos skyriaus techninis archyvas, byla Nr. A-834/10 (2004–2010 m.): 51–54.

Trainys, V. 2004. Į istorinį pastatą sugrįžta tarpukario dvasia. Landsbergių namą įgijęs verslininkas gaivins laikinosios sostinės paveldą, *Laikinoji sostinė*, 2004 10 05: 1–2.

Nuotraukos Nijolės Lukšionytės 1989–1990, 2010–2011 m.

THREE STORIES FROM THE MARGINS OF LITHUANIAN HERITAGE PROTECTION

N. Lukšionytė

Abstract. The article discusses three objects of Kaunas architectural heritage, which represent different cases of heritage treatment in the years of independence. In Soviet times, a building of the Communist Party Committee blocked the gothic church of St Gertrude to an enclosed yard. This building was demolished by the civic initiative organised by the *Sąjūdis* movement in 1989. The church was restored using the state funds in 1991–1994.

A small wooden suburban manor was built in Baritonai Street in the middle of the 19th century. It had belonged to the Petravičiai family for one hundred years. The house has been deserted since 1994. The local authority of Kaunas has been working on privatisation documents for so long that the house has entirely crumbled.

A detached house of the famous architect Vytautas Landsbergis-Žemkalnis represents the interwar modernism. After restoration of independence, it was returned to his family. The family sold the house. Although it was included to the Register of Cultural Property and declared protected by the state, the new owners have transformed the exterior of the house completely in 2004–2005.

The two last-mentioned examples symptomatically reveal a crisis of values in Lithuanian heritage protection. A punctilious legalism enables institutions responsible for heritage protection to hide under the veil of law-making rather than bother with alternative possibilities of preservation.

Keywords: Kaunas architecture, Church of St. Gertrude, 6 Baritonai Street, 38 Donelaitis Street, heritage protection, crisis of values.

NIJOLĖ LUKŠIONYTĖ

*Professor at the Faculty of Arts, Vytautas Magnus University, Laisvės al. 53, 44309 Kaunas, Lithuania.
E-mail: n.luksionyte@mf.vdu.lt*

PhD (Hp) in Humanities. Research interests: history of Lithuanian architecture of the 19th and 20th c., Lithuanian cultural heritage – theory and practice.

Teaching courses: protection of architectural heritage, cultural policy, analysis of an architectural object.